



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid: een antropologisch perspectief

Kahmann, M.J.

Citation

Kahmann, M. J. (2014, June 16). *Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid: een antropologisch perspectief*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/25252>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/25252>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/25252> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Kahmann, Merel

Title: Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid : een antropologisch perspectief

Issue Date: 2014-04-16

5

**Religieuze
ontmoetings-
plaatsen:
de Marokkaanse
staatsislam voor
Marokkaanse
Nederlanders**

5 Religieuze ontmoetingsplaatsen: de Marokkaanse staatsislam voor Marokkaanse Nederlanders

In het voorgaande hoofdstuk onderzocht ik de economische ontmoetingen van Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid. Dit hoofdstuk gaat over religieuze ontmoetingen. Koning Mohammed VI is niet alleen wereldlijk leider, maar ook leider der gelovigen. Hij heeft, als leider der gelovigen, de taak en de verantwoordelijkheid de Marokkaanse staatsislam te verzorgen voor Marokkaanse moslims. Deze verantwoordelijkheid strekt zich uit tot alle Marokkaanse moslims, ongeacht waar zij zich bevinden – dus ook tot de Marokkaanse moslims in Nederland.

De Marokkaanse overheid ontwikkelde hiertoe beleid en heeft diverse instrumenten om invloed uit te oefenen op het religieuze leven van Marokkaanse Nederlanders. Het overdragen van de Marokkaanse islam gebeurt door het zenden van imams tijdens de ramadan, het organiseren van informatiebijeenkomsten, het uitgeven van de Koran, het verstrekken van onderwijsmateriaal en het oprichten van culturele centra. Om Marokkanen in het buitenland te voorzien van de Marokkaanse islam, heeft de Marokkaanse overheid de volgende instituties:³⁶

Stichting Hassan II: stelt tijdens de ramadan imams beschikbaar en geeft exemplaren van de Koran en Arabisch lesmateriaal uit.

Het Marokkaanse ministerie van Marokkanen in het Buitenland: richt in Europese steden culturele centra op voor het behoud van de Marokkaanse cultuur met onder andere aandacht voor islamitische identiteit. Voor de ramadan in 2012 had zij ook een programma met onder andere de organisatie van *iftars*, maaltijden na zonsondergang tijdens de vastenmaand.

Het Marokkaanse ministerie van Buitenlandse Zaken: Marokkaanse consulaire diensten organiseren (imam)bijeenkomsten en fungeren als contactpersoon tussen Marokkaanse en Marokkaans-Nederlandse organisaties en personen.

36

Het is waarschijnlijk dat ook de Marokkaanse veiligheidsdiensten islamitische radicalisering van Marokkanen in het buitenland nauwlettend volgen. Dit onderzoek gaf echter geen inzicht in de (samen)werking van Marokkaanse veiligheidsdiensten in Nederland.

Het Marokkaanse ministerie van Religieuze Zaken: zendt imams tijdens de ramadan en richtte in 2008 een Raad van Schriftgeleerden voor Europa op.

Door dit actieve religieuze beleid van de Marokkaanse overheid ten aanzien van Marokkanen in het buitenland is er een groot aantal mogelijke ontmoetingsplaatsen voor Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid. De ontmoetingsplaatsen zijn soms fysiek, zoals het vrijdaggebed in de Marokkaanse moskee, maar hebben ook te maken met het accepteren van de Marokkaanse koning als leider der gelovigen, de autoriteit van Marokkaanse imams in Nederland en de wens om op religieuze gronden in Marokko begraven te worden. Per ontmoetingsplaats beschrijf ik activiteiten en overwegingen van Marokkaanse Nederlanders. Dit geeft inzicht in waar en hoe Marokkaanse Nederlanders de Marokkaanse overheid ontmoeten. Daarna beantwoord ik de vraag in welke mate de Marokkaanse overheid het religieuze leven van Marokkaanse Nederlanders beïnvloedt.

Voordat ik de verschillende ontmoetingsplaatsen beschrijf, is het belangrijk te weten dat respondenten in vergelijking met het economische veld, op religieus vlak minder persoonlijke ervaringen en contacten hebben met de Marokkaanse overheid. Respondenten beschrijven het religieuze overheidsbeleid dan ook met meer afstand. Dit heeft deels te maken met het religieuze leven van de respondenten. Het merendeel laat weten wel moslim maar niet praktiserend te zijn, of het geloof in de privésfeer te belijden. Amin (30) gaat alleen tijdens de verkiezingen naar de moskee. Hij gaat dan naar zowel de Turkse als de Marokkaanse moskee, om moskeebezoekers te motiveren te gaan stemmen.

Amin (30): “Ik zit niet zo in dat geloof zoals anderen daarin zitten. Voor mij is geloof heel erg een privé-aangelegenheid.”

Onder de respondenten zijn drie mannen die, door bestuursfuncties bij een moskee en een moskeeorganisatie, nauw betrokken zijn bij het religieuze leven van Marokkaanse Nederlanders. Hafid (65) en Younes (36) zitten in een moskeebestuur en Mohamed (66) is bestuurslid van een overkoepelend moskeeoorgaan. Daarnaast zijn er respondenten die regelmatig naar de moskee gaan. In dit hoofdstuk haal ik bovengenoemde respondenten vaker aan. Maar ook de percepties, ervaringen en reacties van niet (publiek) praktiserende respondenten dragen in dit hoofdstuk bij aan het in kaart brengen van de ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid op religieus gebied.

5.1 Ontmoetingsplaats: de Marokkaanse koning als religieus leider

Of de Marokkaanse overheid daadwerkelijk invloed heeft op het religieuze leven van Marokkaanse Nederlanders zou onder andere kunnen blijken uit de houding die respondenten hebben ten aanzien van de Marokkaanse koning als religieus leider. Respondenten zijn hierover uitgesproken: zij zien de Marokkaanse koning niet als religieus leider.

Esma (31 jaar): “Ik ben het er niet mee eens dat men in Marokko bijna verplicht is een soort loyaliteit te geven aan de koning omdat hij zogenaamd de leider der gelovigen is. Ik geloof dat niet. Je bent mijn leider niet. Je kan jezelf zo benoemen, maar ik zie je niet als islamitische leider.”

Niet de koning, maar Marokko vervult voor Esma een voorbeeldfunctie met betrekking tot de religieuze kennisoverdracht in het onderwijs en de controle op literatuur. Ook Brahim uit zijn bedenkingen over de Marokkaanse koning als leider der gelovigen. Daarbij onderkent hij wel de politieke functie van de religieuze positie van de Marokkaanse koning.

Brahim (51 jaar): “Het zou heel fijn zijn als de koning niet hoeft te zeggen dat hij gemachtigd is vanuit zijn afstamming. Helemaal terug naar Saoedi-Arabië, dat is niet nodig. Dat zou een droom zijn, maar of het nu mogelijk is, ik vrees van niet. Want als hij die legitimiteit niet meer benadrukt, dan komen andere mensen met een lange baard en zeggen, ja wij hebben de legitimiteit nu direct van God.”

In het politieke en publieke debat in Marokko en in Nederland zijn islam en veiligheid sterk met elkaar verbonden (Zemni, 2006; Vellenga, 2008; Faist, 2004). Het discours dat islam met veiligheid verbindt is door de meeste respondenten geïnternaliseerd. Voor Brahim heeft de religieuze status van de Marokkaanse koning een politieke waarde. Hij wil persoonlijk afstand doen van de koning als leider der gelovigen, maar vraagt zich af wat de gevolgen hiervan zouden zijn voor de machtsverhoudingen in Marokko.

Ilias is de enige respondent die de religieuze positie van de Marokkaanse koning benoemt zonder deze te willen veranderen. Volgens hem zijn de machtsverhoudingen in Marokko, met de koning als leider der gelovigen, goed voor zijn land. De koningsgezinde houding van Ilias mag onder mijn respondenten dan op weinig steun rekenen, ik herken haar wel bij meerdere, vooral oudere, Marokkaanse Nederlanders. Tijdens een bijeenkomst van de Marokkaanse minister van Marokkanen in

het Buitenland gaan de armen van een groep oudere aanwezigen als eerbetoon de lucht in wanneer de minister de naam van de Marokkaanse koning noemt.

5.1.1 Bede voor de Marokkaanse koning?

Hafid (65) is lid van een moskeebestuur. Hij onderbreekt het interview om te gaan bidden. Hij volgt tijdens een gebed “de imam in het knielen”, maar bepaalt voor zichzelf welke delen uit de Koran hij reciteert. Op vrijdag is dat anders. Dan geeft de imam een preek. Hij kiest dan een onderwerp waarbij hij met behulp van teksten uit de Koran en de soenna een bepaald thema uitlegt. In Marokko bestaat deze vrijheid niet, aldus Hafid. Daar schrijft het Marokkaanse ministerie van Religieuze Zaken de preek voor het vrijdaggebed.

Het vrijdaggebed vormt een mogelijk moment waarop Marokkaanse Nederlanders de Marokkaanse overheid kunnen ontmoeten. Of imams in Nederland gebruik maken van het voorgeschreven vrijdaggebed en hierin verwijzen naar de Marokkaanse koning, geeft inzicht in de belangen die de imam of de moskee hebben bij contacten met Marokkaanse autoriteiten. Cherribi beschrijft in zijn onderzoek naar imams in Amsterdam hoe een imam die bijvoorbeeld voor zijn werkvergunning afhankelijk is van Marokkaanse consulaire diensten, de koning noemt in zijn gebed als een teken van goedgezindheid jegens Marokkaanse autoriteiten (Cherribi, 2000:100-101).

Hafid (65) meent dat de Marokkaanse overheid, althans in Nederland, niet over de middelen beschikt om de voorgeschreven preek daadwerkelijk op te leggen. In ieder geval maken de imams in zijn moskee geen gebruik van een voorgeschreven preek vanuit de Marokkaanse overheid. Younes (36) zit ook in een moskeebestuur. Hij weet niet of de imam van zijn moskee gebruik maakt van een voorgeschreven preek van het Marokkaanse ministerie van Religieuze Zaken. De imam is in de moskee van Younes volledig vrij om te bepalen wat hij op vrijdag preekt.

Landman (1992) stelt dat een onderzoeker, door de politieke beladenheid van het vrijdaggebed, niet achter de inhoud hiervan kan komen door het stellen van vragen. ‘Zelfs bij participerende observatie van vrijdagse bijeenkomsten zal een onderzoeker er rekening mee moeten houden dat zijn aanwezigheid van invloed kan zijn op het al dan niet uitspreken van de bede’ (Landman, 1992:168). Hoewel hij deze stelling ten tijde van het regime van Hassan II op papier zette, sluit ik niet uit dat het onduidelijke antwoord van Younes (36), duidt op een aanhoudende politieke gevoeligheid rond dit onderwerp.

In de twee bovengenoemde moskeeën heeft de imam de vrijheid de inhoud van de preek te bepalen. Hoewel dit in andere moskeeën anders kan zijn, maken Marokkaanse Nederlanders in ieder geval niet standaard gebruik van een preek vanuit de Marokkaanse overheid.

Ilias bezoekt moskeeën in zowel Nederland als Marokko. Hij vertelt dat het vrijdaggebed in Marokko verschilt van het gebed in Nederland. In Marokko noemt de imam de koning en zijn familie en vraagt hij aan god steun voor hen. “Alles wordt daar geschreven door de minister van geloof.” In tegenstelling tot de situatie in Marokko, houden imams in Nederland zich, aldus Ilias niet standaard aan de voorgeschreven vrijdagpreek met daarin aandacht voor de Marokkaanse koning.

Dit betekent niet dat er helemaal geen ontmoeting tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid plaatsvindt. Volgens Yassin bereiken de voorgeschreven preken van de Marokkaanse overheid wel de Nederlandse moskeeën.

Yassin (35 jaar): “De Marokkaanse overheid schrijft voor wat er gedaan moet worden tijdens de vrijdagspreek. Vroeger had je dat niet. [...] Om politieke eenheid en burgerschap te stimuleren hebben ze gezegd dat de preken in het Arabisch moesten. Eenzelfde beleid, omdat de overheid via moskeeën een boodschap probeert door te geven. Hierdoor word je als moslim, als Marokkaan aangesproken. Zelfs wanneer de minister niet op bezoek is. Ze zijn gewoon op een indirecte manier aanwezig hier.”

Volgens Yassin ontvangen sommige imams in Nederland maandelijks een klein bedrag van Marokkaanse autoriteiten. Daar staat dan tegenover dat zij zich aan een bepaald beleid houden. Ik vraag Yassin of hij dat beleid zelf herkent in een preek.

Yassin (35 jaar): “Dat gebeurt, natuurlijk. Volgens mij wel, maar dat verschilt ook per imam. Wat ik gezien heb, omdat die imams allemaal in Marokko worden opgeleid, daar de boodschap wordt meegegeven dat de Marokkaan altijd Marokkaan blijft.”

Het is lastig te onderscheiden wat zijn aanname is en wat hij daadwerkelijk zelf ervaart. Yassin is stellig over de invloed van de Marokkaanse overheid op het vrijdaggebed in Nederland. Ook na doorvragen wordt mij echter niet duidelijk in hoeverre het hier gaat om eigen ervaringen of meer algemene percepties over de invloed van de Marokkaanse overheid.

Mohamed (66), bestuurslid van een overkoepelend moskeeoorgaan, vertelt hoe de Marokkaanse overheid door het ‘adopteren’ van imams invloed probeert uit te oefenen op het versterken van de positie van de Marokkaanse koning als religieus

leider. Volgens Abdel (51) noemen imams in smeekbeden de Marokkaanse koning. Hij vindt de dubbelrol die de moskee speelt, de combinatie van religieus en politiek, ‘onzichtbaar gevaarlijk’. Hij waarschuwt tijdens het interview meerdere malen voor de verwarring die dit bij moskeebezoekers veroorzaakt.

5.1.2 Negatieve aandacht islam

Uit mijn interviews blijkt dat respondenten menen dat imams in het vrijdaggebed niet zozeer de Marokkaanse koning als wel de politieke situatie in Nederland gebruiken om de band met Marokko te versterken. In plaats van de Marokkaanse koning, blijkt een belangrijker onderwerp van het vrijdaggebed het Nederlandse politieke debat over islam. Yassin wil graag dat imams in het Nederlands preken, zodat de moskee niet als politiek domein gebruikt kan worden. Hij legt dit als volgt uit:

Yassin (35 jaar): “De moskee wordt gebruikt als politiek domein. Het overbrengen van een bepaalde boodschap kan soms worden misbruikt. Bijvoorbeeld dat een bepaalde imam vertelt over hoe een bepaalde groep Nederlanders denkt over de islam. [...] Wanneer een groep Nederlanders zegt dat de islam achterlijk is, zegt de imam dat je ook voor Marokko, Turkije of een ander moslimland kan kiezen.”

De politieke boodschap waar Yassin het over heeft, lijkt er een te zijn die oproept zich te keren tegen de Nederlandse samenleving. Negatieve berichtgeving in de Nederlandse media wordt gebruikt om de positie van Marokko of een ander land te versterken. Meerdere respondenten hebben vergelijkbare ervaringen. Amin geeft nog een voorbeeld. Hij heeft het idee dat na 11 september “de orthodoxie aan kracht wint in moskeeën”.³⁷

Amin (30 jaar): “Vanuit de moskee wordt een duidelijk signaal gegeven ‘wij staan voor jullie en bij ons ben je welkom’ en ‘bij ons ben je een broeder’. In de moskee noemen ze elkaar broeders. Ik heb een keer in de moskee geoperd van jongens, maar wie, wat zijn Nederlanders dan van ons, autochtonen? Want ik zie de maatschappij als de mijne. Mijn buurman Jan is mijn broeder wat dat betreft. Om geloofsbroeder af te bakenen, zegt eigenlijk als het ware ook dat heel veel mensen niet tot jouw groep behoren. Dat vind ik niet passen bij mijn beleving van de islam.”

Amin herkent net als Yassin dat imams in de moskee de situatie in Nederland bespreken en dit gebruiken om “geloofsbroederschap” te versterken.

³⁷ Dit komt overeen met conclusies van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst over het ontstaan van neoradicalisme (AIVD, 2007:15).

Samenvatting

De Marokkaanse koning maakt als leider der gelovigen aanspraak op een religieuze band met Marokkanen in het buitenland. Geen van de Marokkaanse Nederlanders die ik sprak ondersteunt deze aanspraak. Het Marokkaanse ministerie van Religieuze Zaken besteedt in het voorgeschreven vrijdaggebed aandacht aan de religieuze positie van de Marokkaanse koning. Hoewel niet valt uit te sluiten dat het wel gebeurt, maken Marokkaanse Nederlanders in ieder geval niet standaard gebruik van voorgeschreven vrijdagbeden van het Marokkaanse ministerie van Religieuze Zaken. Persoonlijke ervaringen van respondenten duiden er op dat het politieke debat en de discriminatie die Marokkaanse Nederlanders in Nederland (kunnen) ervaren een grotere invloed hebben op de inhoud van het vrijdaggebed dan het beleid van de Marokkaanse overheid.

5.2 Ontmoetingsplaats: Marokkaanse moskee

Moskeeën in Nederland organiseren zich in het algemeen op basis van etniciteit. Marokkaanse Nederlanders hebben ‘Marokkaanse moskeeën’, zoals Turkse Nederlanders ‘Turkse moskeeën’ bezoeken. In 2007 waren er naar schatting 179 Marokkaanse moskeeën (Blank & Leemhuis, 2007).

De moskee heeft verschillende posities in het leven van respondenten. De vrouwen die ik sprak, gaan niet of nauwelijks naar de moskee. De respondenten die wel naar de moskee gaan, bepalen doorgaans op grond van de geografische ligging en de imam (taal en scholing) welke moskee zij bezoeken. De meeste respondenten hebben geen vaste moskee en gaan naar de moskee in de buurt waar zij wonen of waar zij in het moment dichtbij zijn. “Geen vaste moskee en geen vaste kapper”, aldus Samuel (27). Ook Ilias (52) bezoekt verschillende moskeeën. Hij gaat naar het gebedshuis waar hij toevallig dicht in de buurt is. Voor het vrijdaggebed, waarbij respondenten de rol van de imam belangrijker achten, maken respondenten een bewustere keuze. De keuzes en wensen van respondenten ten aanzien van moskeeën en imams beschrijf ik hieronder. Deze keuzes en wensen geven inzicht in de rol van de Marokkaanse overheid in hun religieuze leven.

5.2.1 Moskee in Nederland

De Nederlandse samenleving speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling van moskeeën voor Marokkaanse Nederlanders. Zowel de imam als de moskee kregen in de Nederlandse samenleving een andere functie dan in Marokko (Boender, 2007:187).

De taken van de moskee strekken zich hier naast de religieuze functie uit tot culturele en maatschappelijke functies (Shadid & van Koningsveld, 2008:60).

Beide moskeebestuurders spreken over de veranderingen. Het eerste voorbeeld is de moskee waar Hafid in het bestuur zit. In de laatste fase van de bouw van de moskee, is Hafid met zijn moskeebestuur bij elkaar gekomen om te overleggen over de functies van het gebouw.

Hafid (65 jaar): “Wat konden we meer doen dan de normale functie van de moskee als gebedshuis? We hebben een nota geschreven waarbij we ook de gemeente en de provincie hebben betrokken. Met wat ondersteuning van hun kant hebben we een beleidsplan ontwikkeld met daarin aandacht voor ontmoeting en kennis. In tegenstelling tot de afgelopen jaren willen we mensen ontmoeten en leren kennen, in contact komen met elkaar. Hiervoor werken we samen met een aantal autochtone organisaties in dezelfde gemeente. Nu komen hier wekelijks groepen mensen.”

Het zoeken naar een positie in de Nederlandse maatschappij gaat verder dan het uitbreiden van de functies van de moskee. Het gebouw van de moskee dient niet alleen functioneel aan te sluiten op de maatschappij, zo blijkt uit het voorbeeld van moskeebestuurder Younes (36).

Hij had na de aanslagen van 11 september 2001 in de Verenigde Staten veel vragen over de islam in de Nederlandse samenleving. Hij besloot zich vanaf dat moment actief in te zetten voor de positie van islam in Nederland en sloot zich vervolgens aan bij een moskeebestuur. Younes wil bij de bouw van de nieuwe moskee met de architectuur aansluiten op de buurt waarin ze gebouwd wordt. De nieuwe moskee bestaat bijvoorbeeld uit transparant materiaal. “Verder willen we een lage moskee. Veel open zodat we ook de buurt erbij kunnen betrekken”. Het streven naar een volwaardige en geaccepteerde positie in de Nederlandse maatschappij en de gemeente waarin de moskee is gevestigd, is terug te zien in de opluchting die beide moskeebestuurders beschrijven toen bleek dat geen van de buurtbewoners protest aantekende tegen de bouw van hun moskee.

Marokkaanse autoriteiten proberen via moskeeën Marokkaanse Nederlanders te bereiken. Zo bleek onder andere uit de poging om Marokkaanse Nederlanders met de door de Marokkaanse overheid afgekondigde ramadan tijden mee te laten vasten. Dit voorbeeld beschrijf ik in paragraaf 5.4.

Mohamed (66), bestuurslid van een overkoepelend moskeeorgaan, vertelt hoe ambtenaren van het Marokkaanse consulaat trachten via financiële middelen banden te krijgen met moskeeën in Nederland. De bedragen die Marokkaanse auto-

riteiten aanbieden zijn volgens Mohamed incidenteel en persoonsgebonden. Volgens Hafid proberen de Marokkaanse ministeries van Religieuze Zaken en van Marokkanen in het Buitenland nog steeds invloed uit te oefenen via moskeeën. Hafid legt de nadruk op ‘probeert’. De Marokkaanse overheid krijgt volgens hem niet de invloed die zij in moskeeën in Nederland willen. Doordat de relaties van de Marokkaanse autoriteiten voornamelijk persoonsgebonden zijn, ontbreekt het aan een zichtbare organisatiestructuur.

Ook probeerden Marokkaanse autoriteiten via de moskee Marokkaanse Nederlanders te informeren over en te mobiliseren voor het referendum van 2011 over de wijziging van de Marokkaanse grondwet. Marokkaanse autoriteiten zijn voor het informeren en mobiliseren afhankelijk van de medewerking van Marokkaanse Nederlanders. Een overkoepelend moskeeorgaan van Marokkaanse Nederlanders stuurde een brief naar moskeeën in Nederland met daarin een oproep tot deelname aan het referendum in Marokko. Wanneer ik Mohamed (66), bestuurslid van een ander overkoepelend moskeeorgaan hiernaar vraag, relateert hij het effect van deze brief. Wanneer dit overkoepelende moskeeorgaan daadwerkelijk een achterban zou hebben, was een dergelijke brief overbodig. De brief is volgens hem een signaal van Marokkaanse Nederlanders naar Marokkaanse autoriteiten om te laten zien waar zij mee bezig zijn; het gaat niet zozeer om het concrete verzoek maar om het zichtbaar maken van loyaliteit aan Marokkaanse autoriteiten.

Dat er in de moskee ontmoetingen plaatsvinden tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid, blijkt ook tijdens een bijeenkomst in 2011 met minister Ameur voor Marokkanen in het buitenland in Amsterdam. Eén van de aanwezigen vertelt dat Marokkaanse autoriteiten een groot aantal genodigden via de moskee hadden benaderd.

5.2.2 Bouw moskee

Ook bij de bouw van de moskee blijft financiële ondersteuning van de Marokkaanse overheid achterwege. De Marokkaanse overheid betaalde volgens twee respondenten uit een moskeebestuur niet mee tijdens het bouwproces.

Yassin (35 jaar): “In Nederland is geld, in Marokko niet. Dus om al die moskeeën te financieren vanuit Marokko gaat dus niet gebeuren.”

Uit de gesprekken die ik voerde, blijkt dat er vanuit Marokko niet of nauwelijks financiering komt voor de bouw van een moskee. Hoewel er moskeeën zijn die geld van de Marokkaanse overheid ontvangen, gebeurt dit niet op structureel niveau.

Hafid (65 jaar): “Die mensen zijn niet slim. Want kijk er zijn momenten, in mijn hart hoop ik van niet, maar als ze advies zouden zoeken, kunnen ze gebruik maken van bepaalde zwakke momenten. Maar dat hebben ze helemaal niet in de gaten. Echt niet. De consul heeft helemaal niks laten horen [tijdens de bouw van de moskee]. Pas later bij de opening hebben een aantal mensen hier die een bepaalde relatie willen, gezegd we nodigen het consulaat uit. Ik was hiertegen en we hebben hem [de consul] geen functionele rol in het programma gegeven. We hebben onze eigen burgemeester gevraagd de moskee te openen. Dus vanuit Marokko lopen ze achter. Die hebben geen beleid zoals dat in Nederland ontwikkeld wordt. Dat je lang van te voren de zaken uitstippelt en bedenkt waar je naartoe gaat. Ze hebben een beleid op het moment dat dingen al gaande zijn. En dat is al laat. Want ze kunnen heel veel invloed uitoefenen maar ze moeten wel weten wanneer precies. Maar gelukkig gebeurt dat niet.”

Het citaat illustreert de reactieve houding van Marokkaanse autoriteiten. Verder blijkt uit het citaat dat de meningen van leden uit het moskeebestuur verdeeld zijn over het al dan niet uitnodigen van Marokkaanse autoriteiten. Hafid wil tijdens de opening van de nieuwe moskee niet investeren in een relatie met de Marokkaanse consul. Andere leden willen dit wel en als compromis nodigde het bestuur de consul wel uit, maar kreeg hij geen prominente rol in de officiële opening van de nieuwgebouwde moskee.

De Marokkaanse overheid financiert de bouw van Marokkaanse moskeeën in Nederland niet structureel. Hieronder beschrijf ik hoe Marokkaanse Nederlanders de bouw zelf financieren.

Hafid (65 jaar): “Wij hebben de moskee zelf betaald, althans, volledig door de mensen zelf. Er is geen subsidie, geen gift vanuit Marokko in ieder geval, dat is heel belangrijk. De relatie met de overheid is zeker niet vanuit een ander Arabisch land. Helemaal geen cent. Zijn allemaal centen, allemaal het geld dat mensen zelf hebben gegeven. We hebben daarover een afspraak gemaakt, Er is een bepaald bedrag aan mensen gevraagd en er is veel vrijwilligerswerk gedaan. Vrijwilligerswerk in die zin dat mensen op stap zijn gegaan naar andere moskeeën. In Nederland is het gewoon dat je bij andere moskeeën een afspraak maakt om te collecteren. Je krijgt dan toestemming om op vrijdag een verhaal te houden. Dat je zegt ok mensen wij zijn bezig met een moskee te bouwen, help ons. De één geeft 50 cent, een ander geeft een euro, misschien iemand anders geeft 10 euro. Op die manier hebben we het geld dat nodig was dit op te bouwen en de grond te kopen bij elkaar gebracht. Hetzelfde doen we in het buitenland. Wij zijn bij Marokkaanse moskeeën in Duitsland, België, Frankrijk, Engeland, Noorwegen en Denemarken geweest. En op die manier hebben we in ongeveer vier jaar het geld bij elkaar gebracht.”

Deze manier van geld inzamelen, financierde ook de bouw van de moskee in een andere gemeente. Younes benadrukt dat ook zij geen (financiële) ondersteuning van de Marokkaanse overheid ontvingen. Hafid zegt wel hulp te hebben gekregen van de Nederlandse overheid.

Hafid (65 jaar): “De gemeente heeft ons heel goed geholpen bij de bouw van de moskee. Niet met geld, want ze scheiden natuurlijk kerk en staat, maar die hebben ons wel geholpen met het zoeken naar de grond en die grond verkocht tegen een gereduceerde prijs voor sociaal-culturele bestemmingen.”

De Unie van Marokkaanse Moskee Organisaties in Nederland (UMMON) is één van de overkoepelende organisaties voor Marokkaanse moskeeën. Het boek van Rabbae (1993) over de UMMON bevat een brief waarin de UMMON subsidie van Koeweit aanvraagt. In de brief vermeldt de UMMON dat zij reeds bedragen ontvingen uit Irak en Saoedi-Arabië. Of de UMMON geld vanuit Marokko ontvangt is niet duidelijk. Wel maakt ook deze brief duidelijk dat de Marokkaanse overheid moskeeën in Nederland in ieder geval niet volledig financiert en Marokkaans-Nederlandse moskeeën afhankelijk zijn van andere dan een Marokkaanse geldstroom. De bouw van de Marokkaanse moskee in Slotervaart, bijvoorbeeld, is voornamelijk met geld van het Koeweitse ministerie van Religieuze Zaken bekostigd.

Samenvatting

De moskee van Marokkaanse Nederlanders is een plaats waar de Marokkaanse overheid en Marokkaanse Nederlanders elkaar ontmoeten. Of de ontmoetingen met de Marokkaanse overheid daadwerkelijk over het religieuze leven van Marokkaanse Nederlanders gaan is de vraag. Via de moskeeën nodigen Marokkaanse autoriteiten Marokkaanse Nederlanders uit en proberen zij, via Marokkaanse Nederlanders, moskeebezoekers te mobiliseren voor het Marokkaanse grondwetreferendum. Uit enkele voorbeelden van de financiering van de bouw van moskeeën blijkt dat de Marokkaanse overheid Marokkaanse Nederlanders niet automatisch en structureel financieel ondersteunt. Niet alle Marokkaanse Nederlanders gaan naar de moskee. Daarbij werken niet alle Marokkaanse Nederlanders die in een moskeebestuur zitten mee aan de beleidsuitvoering van de Marokkaanse overheid.

5.3 Ontmoetingsplaats: Marokkaanse imam

In de moskee waar Younes (36) in het bestuur zit, hebben zij een imam afkomstig uit Marokko. Een imam voor de “papa generatie”, die dezelfde taal spreekt en die weet waar zij vandaan komen. Ook de tweede generatie wil een vorm van herkenning in de preek, maar voor hen is een herkenningselement niet verbonden aan Marokko. Voor Ayoub (35), die één jaar oud was toen hij naar Nederland kwam, is het geen vereiste dat een imam een Marokkaanse achtergrond heeft.

Ayoub (35 jaar): “Mijn grote voorbeeldimam die komt uit Indonesië. In Trinidad is hij geboren. Hij is helemaal geen Marokkaan. Ik kijk naar de harten van mensen. Hij [MK: de imam] kan het beter uitleggen dan die ander. Diegene die je het meest aanspreekt en die je het meest begrijpt en zo. Wie opent echt je oren? Gewoon die imam. En ja dat heb ik niet van een Marokkaanse imam tot nu toe gemerkt. Voor mij maakt het niet zoveel uit waar een imam vandaan komt, als hij maar goed weet wat hij aan mij vertelt.”

Het herkenningselement speelt bij beide generaties een rol. Bij de eerste generatie kan een imam uit Marokko die aspecten vervullen. Bij de tweede generatie gaat het dan juist om een imam die Nederlands spreekt en die de Nederlandse samenleving begrijpt. Said (35) maakt zich dan ook zorgen over het gebrek aan aansluiting van imams uit Marokko op de leefwereld van tweede generatie Marokkaanse Nederlanders. Hij zegt, “de tweede generatie is niet Arabisch en niet Berbers. Wat is hun identiteit? Zij gaan op zoek en gebruiken obscure informatiebronnen. Die identiteitscrisis maakt hen vatbaar voor bepaalde stromingen.”

Voor Marokkaanse Nederlanders die opgroeiden in Nederland, moet de inhoud van de preek betrekking hebben op het leven in Nederland. Vanuit de respondenten is er een behoorlijke weerstand tegen imams die geen maatschappelijke thema's aansnijden en in plaats daarvan tot in detail ingaan op rituelen en tradities.

Amin (30 jaar): “Okee, dat [MK: rituelen] is wel iets dat belangrijk is, maar ik zou na vijf minuten klaar zijn. Er zijn belangrijkere thema's die je kan aankaarten in de moskee. De moskee vind ik ook een kennisinstituut, een verzamelplek waar je ook maatschappelijke thema's moet aankaarten. Bijvoorbeeld over de opvoeding van kinderen.”

Ook volgens Anass heeft het geen nut wanneer een imam die de Nederlandse samenleving niet goed kent op vrijdag preekt.

Anass (28 jaar): “Wat moet een imam uit Marokko mij vertellen? Ik ben hier geboren, ik...we leven hier. Het is weliswaar een bi-culturele omgeving, maar het is toch wel Nederland waar we leven en we kennen een heel ander soort problematiek.”

Voor Anass zijn ook de oorsprong van de regels en de normen en waarden van de islam van belang, maar hij heeft liever dat de imam over de maatschappij van hier en nu spreekt. Ook Samuel wil dat de imam zich in een preek richt op de situatie in Nederland. Hij illustreert zijn standpunt aan de hand van een preek over tovenarij waar hij aanwezig was.

Samuel (27 jaar): “Een verhaal van 1300 voor Christus, wat kan ik daarmee? Waarom niet gericht op Nederland? Over de sociale dienst, het kopen van een huis en alcoholgebruik. Kaart problemen aan, promoot vrijwilligerswerk. De problemen met moskeeën in Nederland zijn ten eerste de etnische verdeeldheid en de verschillende talen en ten tweede dat de imam in een ivoren toren zit. Kritiek op de imam is *not done* uit het oogpunt van de orde.”

Samuel stoort zich aan preken die niet aansluiten op zijn leven in Nederland. Hierdoor slaagt de moskee er volgens hem niet in om jongeren te bereiken. “De moskee is in handen van beroepswerklozen.” Hafid (64) erkent als moskeebestuurder het belang, met name voor jongeren, dat een imam betrokken is bij de situatie in Nederland.

Hafid (65 jaar): “Een imam met wortels in Nederland, die weet wat hier gaande is, is heel goed. Dat is iemand die met name de jeugd aanspreekt en die zaken aan de orde stelt waar de mensen hier iets aan hebben. Je hebt een heel groot verschil tussen imams die rechtstreeks vanuit een islamitisch land hierheen komen en de imams die hier zijn, die hier leven, die hier een opleiding hebben gevolgd.”

5.3.1 Taal

In Nederland zijn moskeeën etnisch verdeeld. Samuel (27) was met zijn vrouw in New York. Daar hielden zij een vrijdaggebed in het Engels. Het was voor hem een teleurstelling weer terug te zijn in Amsterdam.

Samuel (27 jaar): “Weer de verdeeldheid Turks, Surinaams, Indo. Marokko ook nog verdeeld per streek. Met ramadan zijn er andere vastentijden en er zijn verschillende talen. De enige moskee in Nederland waar Nederlands wordt gesproken, de poldermoskee, ontvangt de meeste kritiek.”

Taal is voor meerdere respondenten een criterium waarop zij een moskee uitzoeken. Ilias, die meerdere moskeeën bezoekt afhankelijk van waar hij zich bevindt, gaat liever niet naar een Turkse moskee, omdat zij daar Turks spreken. Wanneer er geen Arabischtalige moskee in de buurt is, bezoekt hij wel een Turkse moskee. Dan verstaat hij het niet, maar bidt hij met hen mee. Anass (28) is geen vaste moskeebezoeker. Als hij gaat, bezoekt hij in zijn woonplaats een moskee die hij “praktisch en groot” noemt. Naast de grootte is een ander voordeel dat hij hier een Nederlandse vertaling van de Arabische preek krijgt. Alle respondenten van de tweede generatie die naar de moskee gaan, spreken de wens en voorkeur uit voor preken in het Nederlands.

Hafid (65) zegt bewust de in het Nederlands prekende imam Yassin El Forkani uit te nodigen in zijn moskee om jongeren aan te trekken. Het bereiken van jongeren blijkt lastig voor de verschillende moskeebesturen. Wanneer ik Younes (36) vraag of de nieuwe imam jongeren aanspreekt, antwoordt hij: “Helaas spreekt hij nog geen Nederlands, maar wel Marokkaans-Arabisch. Op vrijdag wordt er altijd een korte vertaling in het Nederlands gegeven.”

Voor respondenten is het belangrijk dat zij de taal van de imam kunnen verstaan of dat er een vertaling beschikbaar is. Respondenten die in Nederland opgroeiden, hebben een duidelijke voorkeur voor de Nederlandse taal.

5.3.2 Scholing

Voor respondenten is de waardering van een imam mede afhankelijk van zijn gevolgde opleiding. Opleiding is in die mate van belang dat een respondent in het onderzoek van Boender aangeeft dat de herkomst van een imam niet belangrijk is, zolang zijn kennis maar voldoet (Boender, 2007:172).³⁸ Ook mijn respondenten hechten veel belang aan specifieke opleidingen. Ilias vergelijkt een imam met een leraar.

Ilias (52 jaar): “Een imam probeert de tekst van de Koran en de uitspraken van de profeet uit te leggen. Niet meer en niet minder. Een paar imams zijn hierin niet sterk. Ze hebben niet zoveel gestudeerd. Ze weten weinig dingen, hebben een slap verhaal en dat is niet duidelijk voor mensen. Dus je probeert te gaan naar iemand die kennis heeft, verstand heeft, geleerd heeft. [...] Je hebt een imam die goed kan uitleggen, hij heeft veel bagage. En een imam die het niet weet en probeert te knippen en te plakken. Dat hoeft ik niet. Behalve als dat moet en er geen andere in de buurt is.”

Ook Yassin acht de scholing van imams van groot belang. Hij ervaart de islam als ingewikkeld om te begrijpen. Hij maakt zich dan ook zorgen over de opleiding van de imams en de interpretaties van preken door laaggeschoolde mensen.

Yassin (35 jaar): “De islam is ingewikkeld. Het is niet gewoon bidden. En als je begint de Koran te lezen dan kom je nooit eruit. Het is heel breed. Ik heb heel vaak discussies hierover, bijvoorbeeld over de belangrijkste bron van de islam. De meeste moslims weten niet wat de bron van de islam is. Dat is echt een probleem. Maar ik heb een beetje geluk, ik heb dat op de universiteit gehad in Marokko. Bijvoorbeeld als je tegen iemand zegt dat de Koran niet de enige bron is, levert dat soms echt een probleem op. Hoe moet ik dat aan iedereen uitleggen? Je hebt de Koran, je hebt wat de profeet bijvoorbeeld gedaan heeft, je hebt uitspraken van geleerden die bijeenkomen wanneer er een nieuw probleem voorkomt en zij tot een oordeel komen. Dat heeft allemaal een bepaalde naam in de islam, die de meesten niet kennen. Dat betekent dat je je verstand moet gebruiken om de islam te begrijpen. Het is niet gewoon wat er in de Koran staat. En de meeste mensen kunnen dat niet eens lezen. Voor hen is het gewoon elke vrijdag naar de moskee gaan, gewoon wat de imam preekt.”

Ayoub gaat zelf niet naar de moskee, maar hij zegt via websites toegang te hebben tot verschillende imams.

Ayoub (35 jaar): “Ik vind dat er meer waarheid achter de computer zit dan achter de televisie. Daar kan ik meer zoeken. Er zijn verschillende bronnen en ik kan er een verhaal van maken. Televisie is gewoon je krijgt voorgeschoteld wat zij zeggen weet je wel. Meer niet. [Wat voor een bronnen gebruik je op internet?] Ja, dat zijn de bronnen van mensen die gestudeerd hebben, wetenschappers misschien. En dat plak ik dan allemaal bij elkaar. Ik ga niet vergelijken meteen van joh dat is het. Maar dan probeer ik wel natuurlijk alles eerst goed uit te zoeken en mijn eigen conclusie een beetje te trekken.”

Meerdere respondenten verwijzen naar het belang van goede scholing van imams. Zij maken zich bij gebrek hieraan zorgen over de kennisoverdracht. Esma bekomert zich over waar haar broertjes kennis over islam opdoen. Zij vertelt dat haar vader, doordat hij niet studeerde, geen schriftelijke kennis over islam aan haar broertjes kan overdragen.

Esma (31 jaar): “Mijn vader is ook een geleerde in de islam. Hij is analfabeet dus hij kreeg de waarden en normen overgedragen van kennissen en van andere mensen. Dus hij kan dat niet doorgeven aan mijn broertjes. Hij brengt mijn broertjes braaf naar de moskee in de hoop dat ze daar iets leren. Maar hoe kun je dat beoordelen? Is dat wel het juiste? En dat is wel mijn zorgpunt en een zorgpunt van een heleboel anderen. Religie overdragen.”

Voor de jongere broertjes van Esma, sluit de mondeling overgedragen kennis die hun vader over de islam heeft, niet aan bij hun zoektocht. Een zoektocht naar een islam zonder specifieke tradities waarbij de individuele denkleer de basis vormt (Dialmy, 2007:71). De broertjes van Esma komen overeen met de Marokkaans-Nederlandse jongens en meisjes uit de studie van de Koning (2008). Volgens hen hebben hun ouders weinig kennis van de islam en zijn hun religieuze praktijken volgens de jongeren doorspekt met 'Marokkaanse' tradities. De jongeren willen daarom zelf op onderzoek uit naar de 'pure' islam (de Koning, 2008:125).

5.3.3 Aanstelling imam

De moskeeën in Nederland hebben een tekort aan (geschikte) imams. Marokkaanse moskeebesturen zijn hierdoor op het buitenland aangewezen voor het zoeken en aanstellen van een imam. Meestal werven plaatselijke moskeebesturen imams via hun eigen contacten in de regio van herkomst (Landman, 1996:19). Door gebrek aan geld vervullen vrijwilligers in sommige Marokkaanse moskeeën de functie van imam (Landman, 1992; Shadid & van Koningsveld, 1990; Boender, 2007). Schattingen van het aantal Marokkaanse moskeeën en imams in Nederland laten zien dat er meer Marokkaanse moskeeën dan betaalde imams zijn. In 2007 waren er naar schatting 179 Marokkaanse moskeeën (Blank & Leemhuis, 2007). In 2005 waren er naar schatting 143 Marokkaanse betaalde moskee-imams aangesteld (Boender, 2007).

Volgens een Marokkaanse overheidsfunctionaris die verantwoordelijk is voor het zenden van imams tijdens de ramadan, is Nederland het lastigste Europese land wat betreft samenwerking op het terrein van imams (Dguidegue, 2011). Dit komt onder andere doordat de Nederlandse wetgeving met betrekking tot verblijf de afgelopen jaren is aangescherpt. Imams die in Nederland willen werken en hiervoor een machtiging tot voorlopig verblijf nodig hebben, moeten het basisexamen inburgering doen (IND, 2012).³⁹

In het volgende citaat vertelt Younes over het aanstellen van een imam in zijn moskee.

Younes (36 jaar): [MK: "Hoe zoek je naar een imam?"] "Via via en via uitzendbureaus, het CWI. Ik zou een imam willen die perfect Nederlands spreekt, Marokkaans Arabisch, standaard Arabisch en die de papa-generatie kent en snapt. Nou die vinden we niet. Daarom zijn we naar Marokko gegaan. De imam die we nu hebben is dertig jaar oud, komt uit Marokko, maar laat ook zijn gezin naar Nederland komen. Hij moet ook voelen wat er gaande is. De problemen voelen dat zijn kinderen ook willen roken, meisjes etc. Hij moet die problemen ook ervaren. En hij moet gewoon bij de universiteit studeren. Hier zou Marokko hulp bij kunnen leveren. Bij de Turken wordt dat wel door de overheid geregeld. Wanneer zij een probleem hebben met de imam, één telefoontje of e-mail en ze komen kijken. En als het echt een probleem is, gaat hij terug."

De wensen van het moskeebestuur en de moskeebezoekers sluiten vaak niet aan bij de beschikbare imams en de vergoeding die de moskee daartegenover kan stellen. Een geschikte imam is vaak te duur voor de moskee. In tegenstelling tot de Turkse overheid, aldus Younes, verleent de Marokkaanse overheid geen financiële of andere ondersteuning. Dit betekent dat Marokkaanse imams vaak door lokale organisaties worden aangesteld en betaald worden door de gemeenschap (WRR, 2006:123). De moskeeën van Marokkaanse Nederlanders zijn, mede door gebrek aan een overkoepelend orgaan waar men een beroep op kan doen, veelal op zichzelf aangewezen. De moskee waar ik Hafid als bestuurslid spreek, heeft geen imam in dienst.

Hafid (65 jaar): "Wij zijn een hele kleine gemeenschap. Iets van 90, 100 gezinnen. Die zijn niet allemaal lid van de moskee natuurlijk, maar de meeste wel. Die betalen contributie. Dus wij zijn niet in staat om echt een imam in dienst te nemen. Dan moet je minstens het minimumloon betalen. Wij hebben hier een aantal mensen die hier al lang wonen. Zij zijn niet als imam geschoold, maar die weten er natuurlijk heel veel over. Die hebben heel veel kennis van de Koran en van de leer. Die doen eigenlijk de functie van de imam. Gratis, niemand wordt betaald. Het zijn allemaal vrijwilligers. Even kijken één, twee, drie, vier, vier mensen hier. Vier jonge mensen. Eén is wel een beetje bijna mijn leeftijd, is geen jonge meer. Maar de anderen zijn jonge mensen. Zij hebben met elkaar en met het bestuur afgesproken dat een van hen de eerste imam is. Hij zorgt ook voor de vrijdag gebedsdiensten. Dus op die manier hebben wij het imamschap hier opgelost."

De moskee waar Hafid in het bestuur zit is niet de enige moskee waar imams op vrijwillige basis werken. Hakim (42), heeft vanuit zijn werk met verschillende mos-

keeën in zijn gemeente te maken. Hij vertelt me dat imams in Marokkaanse moskeeën doorgaans op vrijwillige basis werken.

Ik vraag Younes of hij bij het aanstellen van een imam een taak ziet weggelegd voor de Marokkaanse overheid.

Younes (36 jaar): “De Marokkaanse overheid zou kunnen helpen met het afspraken maken met imams. Nu wordt dat overgelaten aan individuen. Ik hoop dat je dit punt goed hoort en begrijpt. Daardoor ontstaan er situaties dat een Marokkaanse gemeenschap een Syrische imam uitnodigt. Dat kan niet. Die levert geen bijdrage aan de gemeenschap. Je hebt iemand nodig uit het gebied, die het dialect ook spreekt. Zo’n Syrische imam wordt op charisma uitgekozen. Maar wat is belangrijker? Daar zouden we hulp moeten krijgen. Met imams hebben we een probleem.”

Younes wil dat de Marokkaanse overheid de verantwoordelijkheid neemt. Dat zij betaalt en de aanstelling van een imam arbeidsrechtelijk regelt.

De financiële middelen en mogelijkheden van de Marokkaanse overheid lijken beperkter dan die van de Turkse overheid. Mohamed (66) lacht om de subsidiepogingen van de Marokkaanse overheid. Hij vergelijkt het budget van het Marokkaanse ministerie van Marokkanen in het Buitenland met de miljarden die de Nederlandse overheid investeerde in Marokkaanse Nederlanders. Hij vindt het kinderachtig dat de Marokkaanse overheid mensen voor een paar duizend euro voor zich laat lobbyen. Hij benadrukt daarbij dat de Marokkaanse overheid geen beleid heeft. “Het beleid is reactief en gericht op de individu. Wanneer die persoon vertrekt, is er niks meer.”

Zwaarwegender dan de beperkte financiële middelen voor het al niet slagen van hulp van de Marokkaanse overheid is de weerstand tegen en het weinige vertrouwen in het beleid van de Marokkaanse overheid. Mohamed vertelt tijdens een interview dat Marokkaanse autoriteiten leden van een moskeebestuur van Marokkaanse Nederlanders bij het consulaat uitnodigden. De leden kregen daar het aanbod om een imam door de Marokkaanse overheid te laten financieren. Toen bleek dat het Marokkaanse ministerie van Religieuze Zaken dan de preek zou bepalen en het moskeebestuur slechts “portier van de moskee zou worden”, zagen de leden van het moskeebestuur hiervan af. Uit interviews blijkt dat de vrijheid en onafhankelijkheid van het moskeebestuur en de moskeebezoekers zwaarder wegen dan de wens tot financiële ondersteuning.

Samenvatting

De imams die in samenwerking met de Marokkaanse overheid naar Nederland komen, lijken alleen tijdens de ramadan te komen. Met name de Marokkaanse Nederlanders die in Marokko opgroeiden waarderen imams die de regio en taal van herkomst kennen. De Marokkaanse Nederlanders die in Nederland opgroeiden, willen daarentegen een imam die zich kan verplaatsen in het leven als moslim in Nederland.

Respondenten maken duidelijk dat zij problemen hebben met het aanstellen van een geschikte imam. De wensen van moskeebezoekers en financiële middelen spelen hierin een rol. De Marokkaanse overheid ondersteunt Marokkaanse Nederlanders niet op structurele wijze met het aanstellen. Hoewel sommige respondenten ervaringen hebben met het aanbod van Marokkaanse overheidsfunctionarissen om een imam te financieren, maken zij hier niet vanzelfsprekend gebruik van. Het onafhankelijk willen zijn weegt voor respondenten zwaarder dan de financiële ondersteuning. Hoewel het organiseren van het religieuze leven van Marokkanen in het buitenland een van de beleidsdoelen van het Raad van Schriftgeleerden voor Europa is, herkent geen van de respondenten deze elementen in de ontmoetingen met de Marokkaanse overheid.

5.4 Ontmoetingsplaats: ramadan

Tijdens de ramadan legt de Marokkaanse media veel nadruk op de Marokkaanse staat als gemeenschap van gelovigen onder leiding van de koning (Buitelaar, 2002:81-82). De vastenmaand ramadan begint en eindigt met het verschijnen van een nieuwe maan. Religieuze autoriteiten gebruiken meerdere methodes om de nieuwe maan vast te stellen. In Marokko is het ministerie van Religieuze Zaken verantwoordelijk voor het afkondigen van het begin van de ramadan. Voor Marokkaanse Nederlanders is het echter niet vanzelfsprekend met Marokko mee te vasten. Een deel van de eerste Marokkaanse migranten in Nederland vastte tegelijk met Marokko. Tegenwoordig richt daarentegen geen van de respondenten zich voor het bepalen van het begin van de ramadan op het Marokkaanse ministerie van Religieuze Zaken.

Hafid vertelt dat toen hij in de jaren '70 in Nederland kwam wonen, de migranten verdeeld waren over het antwoord op de vraag wanneer zij met de ramadan moesten beginnen.

Hafid (65 jaar): “Je had mensen die echt helemaal pro Marokko waren – niet politiek, maar gewoon met het land – dat zij zich zo Marokkaan voelde dat ze op een andere dag gingen vasten dan de doorsnee mensen hier.”

Hafid illustreert dit met voorbeelden: “Je had hier zelfs families waarvan de vrouw bijvoorbeeld met vasten begon wanneer de moskee begon en de man het vasten startte wanneer Marokko begon.” Een belangrijke reden voor Marokkaanse Nederlanders om tegelijk met Marokko te beginnen was van praktische aard, namelijk om met familie in Marokko mee te vasten. Bij terugkeer in Marokko tijdens het einde van de ramadan, kon men dan tegelijk het Suikerfeest vieren (Landman, 1992).

5.4.1 Eenheid

Het sociale aspect van het vasten is voor respondenten een belangrijk element van het vasten. Dit blijkt uit de waarde die zij hechten aan het gezamenlijk vasten. In de jaren ‘70 kreeg Hafid van Marokkaanse Schriftgeleerden te horen dat Marokkaanse Nederlanders Marokko dienden te volgen. Echter bleek ook voor deze Marokkaanse geleerden dat eenheid onder moslims belangrijker was dan het volgen van de Marokkaanse vastentijden. “De geleerden benadrukten dat we in eerste instantie moslims zijn en daardoor niet gebonden zijn aan nationale grenzen”, aldus Hafid.

Esma (31 jaar): “Ik doe mee met de meerderheid. Voor mij maakt het niet uit, als ik maar kan vasten. En de eenheid vind ik wel belangrijk. Dat we samen ook iets leuks hebben. Dus ik doe gewoon mee met mijn familie die toen ze hier kwamen met Mekka mee deden omdat de moskeeën zoiets hanteren.”

Mohamed beschrijft hoe Marokkaanse autoriteiten tijdens de ramadan in 2011 trachtten om via imams Marokkaans-Nederlandse moskeebezoekers met Marokko mee te laten vasten. Een van de imams, ontvankelijk voor dit verzoek van Marokkaanse autoriteiten, kreeg volgens mijn respondent weinig navolging in zijn moskee. Ondanks het verzoek van de imam om de Marokkaanse vastentijden aan te houden, begonnen het moskeebestuur en de moskeebezoekers de ramadan tegelijk met Saoedi-Arabië. Dit is een indicatie dat de Marokkaanse overheid bij Marokkaanse Nederlanders weinig religieuze autoriteit geniet en dat in dit geval een poging van Marokkaanse autoriteiten om het religieuze Marokkaanse overheidsbeleid via persoonlijke contacten uit te voeren weinig effect had.

5.4.2 Begin van de ramadan

In eerste instantie zeggen respondenten voor de kennisgeving van het begin van de ramadan ieder islamitisch land te kunnen volgen. Bij doorvragen blijkt dat zij meestal de afkondiging van Saoedi-Arabië volgen.⁴⁰

Hafid (65 jaar): “Meestal is het Saoedi-Arabië. Want als Libië dat bijvoorbeeld zegt, dan vertrouwen ze dat niet. Soms zegt Khadafi dat twee dagen van te voren. Die man is gek. Zelfs Qaradawi [MK: islamitische geleerde] heeft gezegd, dat kan nooit. Want er zijn geleerden, niet-godsdienstige geleerden, die berekenen dat de nieuwe maan nooit geboren kan worden voor een bepaalde datum. Dus we starten nooit met Libië in ieder geval. Maar met andere landen zou kunnen. Egypte bijvoorbeeld of waar mensen wel vertrouwen hebben in het apparaat, in de geleerden, in mensen die daar de nieuwe maan gezien hebben.”

Voor het bepalen van het begin van de ramadan is Marokko niet achtenswaardig voor respondenten. Nabil wantrouwt de kalender van Marokko. Volgens hem begint de ramadan in Marokko een dag later en stoppen zij het vasten wel op dezelfde dag als andere landen. Ik vraag Tarik (26) hoe hij het begin van de ramadan bepaalt. “Dat bepaal ik theologisch. Ik kijk dus *niet* naar Marokko.” Hij lacht om zijn opmerking en vraagt me of er écht nog mensen zijn die met Marokko mee vasten. Ook Hafid begint bijna nooit met Marokko, “Wij beginnen altijd met het eerste land dat zegt, morgen start de ramadan. Zeker nu met de satellieten. En dat is bijna nooit met Marokko. Nooit.”

Verschillende respondenten uiten hun kritiek over de manier waarop Turkse religieuze autoriteiten het begin van de vastenmaand vaststellen. Voor het bepalen van de aanvang van de ramadan moet volgens de Malikitische traditie, die Marokkaanse autoriteiten volgen, de nieuwe maan met het blote oog worden gezien (Buitelaar, 2011:55). In plaats van de nieuwe maan te zien, bereken de Turken vooraf al het begin van de ramadan.

Hafid (65 jaar): “Er zijn hele belangrijke imams, belangrijke geleerden, onder andere Qaradawi, die zegt, nee je hoeft het niet te zien, je kan het berekenen. Het is beter als je uitgaat van Nederland. Het duurt nog wel een tijdje, maar op een dag zullen mijn kinderen en de kinderen van mijn kinderen de maan hier in Nederland zien of dit berekenen. Alleen zijn hier nog heel veel imams die zeggen dat het letterlijk in de Koran staat dat je de maan moet kunnen zien. En dat is met het weer in Nederland een probleem.”

⁴⁰ Saoedi-Arabië als bakermat van de islam (de Koning, 2008:304).

Samenvatting

Voor het bepalen van het begin van de ramadan richt geen van de respondenten zich bewust op de Marokkaanse overheid. Zelfs wanneer de Marokkaanse overheid via imams probeert om Marokkaanse Nederlanders met de Marokkaanse vastentijden te laten meedoen, volgen de moskeebestuursleden en de moskeebezoekers niet de officiële kennisgeving van Marokko.

5.5 Ontmoetingsplaats: begrafenis in Marokko

Een onderdeel van het Marokkaanse overheidsbeleid is de hulp bij repatriëring van overleden Marokkanen in het buitenland naar Marokko. Hierbij zijn Marokkaanse banken, Stichting Hassan II en het Marokkaanse consulaat betrokken. Marokkanen in het buitenland kunnen bij het openen van een Marokkaanse bankrekening een repatriëeringsverzekering afsluiten. Het merendeel van de Marokkanen in het buitenland maakt gebruik van deze verzekering. Wanneer een Marokkaanse Nederlander is overleden, is het consulaat betrokken bij de formaliteiten van de repatriëring. Stichting Hassan II ondersteunt de naasten van Marokkanen in het buitenland die geen verzekering afsloten.

Marokkaanse Nederlanders zouden nog steeds een begrafenis in Marokko prefereren (Shadid & van Koningsveld, 2008:168). Met 22 respondenten sprak ik over de plek waar zij begraven willen worden. Van de 22 respondenten willen er acht in Marokko begraven worden. Drie respondenten willen in Nederland begraven worden en één respondent wil in een islamitisch land begraven worden. Van de respondenten die in Nederland begraven willen worden, overweegt één een crematie. Zeven respondenten twijfelen over de plaats waar zij begraven willen worden. Drie van de twintig respondenten hebben “geen idee” en laten het antwoord op deze vraag over aan hun nabestaanden. Respondenten noemen verschillende motieven voor hun begrafeniswens. Ik beschrijf hieronder achtereenvolgens de belangrijkste motieven.⁴¹

5.5.1 Nederland als niet-islamitisch land: grafruiming en discriminatie

Samuel (27) is voor een stage naar Turkije gegaan. Hij was benieuwd hoe het is om als moslim geen minderheid te vormen. Aziz (22) migreerde gedurende de uitvoering van mijn onderzoek naar Syrië, omdat hij volgens zijn geloofsovertuiging als

⁴¹ Voor uitgebreid onderzoek naar begrafenis gebruiken van Marokkaanse Nederlanders, zie onderzoek van K. Kadrouch-Outmany (Universiteit Leiden, proefschrift verwacht in 2014).

moslim niet in een niet-islamitisch land mag wonen. Ayoub (35) voelt zich niet thuis in de Nederlandse samenleving. Hij spreekt over een gebrek aan waarden en normen in Nederland en wil naar Marokko migreren omdat hij verwacht zich in een islamitisch land meer thuis te voelen.

Deze drie voorbeelden laten zien hoe het niet-islamitisch zijn van de Nederlandse maatschappij van invloed is op overwegingen en het handelen van Marokkaanse Nederlanders. Het gebrek aan islamitische tradities in Nederland en het idee dat daardoor een graf na een aantal jaar geruimd kan worden, is dan ook het meest genoemde argument voor een begrafenissen in Marokko in plaats van in Nederland.

Esma (31 jaar): “Ik weet dat iedere tien jaar alles wordt weggegooid. Dat is niet volgens de islamitische wijze en ik vind dat ook een beetje een raar idee. Dat Marokko de islamitische wetten wel hanteert, vind ik wel prettig.”

Meerdere respondenten hebben het beeld dat na een aantal jaar hun graf in Nederland geruimd wordt. Hoewel ook in Marokko grafruiming plaatsvindt, maakt de beeldvorming over dit onderwerp Marokko een aantrekkelijk land om begraven te worden (Kadrouch-Outmany, 2013). De islamitische tradities in Marokko vormen voor Dina juist een reden niet in Marokko begraven te willen worden.

Dina (39 jaar): “Ik heb sowieso een probleem met islamitische begrafenissen, omdat er alleen maar mannen bij mogen zijn. Ja kijk, als ik dood ga, dan wil ik niet alleen maar door mannen omringd worden.”

Twee respondenten, Said (35) en Amir (23), twijfelen of zij in Nederland begraven willen worden. Beiden verwijzen naar de Nederlandse politicus Geert Wilders en beschrijven dat zij door het politieke klimaat in Nederland twijfelen of zij wel in Nederland begraven willen worden. Meerdere respondenten ervaren door het politieke debat in Nederland gevoelens van discriminatie ten aanzien van moslims en Marokkaanse Nederlanders. Voor deze twee respondenten vormen die gevoelens een reden om liever in Marokko dan in Nederland begraven te willen worden. Respondenten worstelen met de vraag of Nederland een geschikt land is om begraven te worden. Deze overwegingen sluiten aan bij de theologische discussie over de religieuze kwalificatie van West-Europese landen als ‘gebied van islam’ of ‘gebied van ongeloof’ (Dessing, 2001:158-159).

5.5.2 Spagaat tussen familiegraf en nabestaanden in Nederland

Familieleden, zowel diegenen die overleden zijn als nabestaanden, zijn belangrijk

in de overweging waar men begraven wil worden. Sommige respondenten hebben een uitgesproken wens naast overleden familieleden in Marokko begraven te willen worden. Nouredine (59) wil absoluut naast zijn moeder begraven worden. “Ik heb nooit rust in mijn leven gehad en ik kan dan eindelijk doen wat ik altijd al wilde: meer tijd met haar doorbrengen.” Voor het merendeel wegen ook de plaats waar de nabestaanden verblijven en de wensen van deze nabestaanden mee. Dit betekent dat de levensfase en familiesituatie van respondenten de afweging beïnvloeden waar Marokkaanse Nederlanders begraven willen worden. Heeft men nog ouders in Marokko of juist kinderen en een partner in Nederland? De respondenten die zowel waarde hechten aan het familiegraf als hun nabestaanden in Nederland twijfelen tussen een graf in Marokko of Nederland.

5.5.3 Repatriëringsverzekering

Het merendeel van de respondenten heeft een repatriëringsverzekering bij een Marokkaanse bank afgesloten. Ook wanneer zij nog niet weten waar zij begraven willen worden. Volgens Yassin (35) sluit je automatisch een repatriëringsverzekering af wanneer je een Marokkaanse bankrekening hebt. “Om die band tussen Marokkanen in de wereld te waarborgen, worden dat soort dingen geregeld door de Marokkaanse overheid.” Hij legt me uit dat wanneer je een voornemen hebt om ergens begraven te worden, dat de band daardoor blijft. “Bijvoorbeeld als je iets kleins wilt opzetten, ga je daar investeren, omdat je al in je hoofd hebt daar begraven te willen worden. Dus je voelt een band met dat gebied, met dat land.” Kortom, de Marokkaanse overheid heeft er, zoals Yassin beschrijft, baat bij wanneer ‘buitenlandse’ Marokkanen in Marokko begraven worden.

Uit de interviews met de respondenten blijkt dat een graf in Marokko sociaal gezien het meest gangbaar is. Het gemak zit in de gewoonte, de vertrouwde tradities en het sluit aan bij sociale verwachtingen. Geen van de respondenten spreekt over een familielid dat in Nederland begraven ligt. Wanneer respondenten de optie overwegen om in Nederland begraven te worden, benoemen zij dat zij dan tegen de gewoonte en tradities ingaan. Nabestaanden in Nederland vormen de belangrijkste reden om in Nederland begraven te willen worden. Daarbij benadrukken twee respondenten, Achmed (57) en Tarik (26), dat hun toekomst en de toekomst van Marokkaanse Nederlanders in Nederland ligt. Ook al schrijven traditie en gewoonte anders voor, zij willen in Nederland begraven worden.

De praktische uitvoering van de repatriëring is volgens de respondenten

omslachtig.

Dina (39 jaar): “Je moet je verzekeren en dan is het maar de vraag of je lijkt gelijk met het eerste vliegtuig weg kan. Soms moet je een week in een ijskast hier en dat vind ik echt helemaal niks.”

Younes (36) vertelt dat de moskee Marokkaanse Nederlanders begeleidt wanneer een familielid is overleden. Het moskeebestuur gaat dan naar het ziekenhuis, neemt contact op met de verzekering en met Marokkaanse overheidsorganisaties. Omdat de contacten met Marokkaanse organisaties vaak bureaucratisch verlopen, treedt de moskee op als onderhandelingspartner.

Samenvatting

Hoewel geen van de respondenten een voorbeeld heeft van een Marokkaanse Nederlander die in Nederland begraven is, overwegen meerdere respondenten om begraven te worden in Nederland. Een aantal respondenten is daarentegen zeer uitgesproken over de wens in Marokko begraven te worden. De belangrijkste redenen hiervoor zijn het bestaan van een familiegraf in Marokko en de religieuze tradities in Marokko of het ontbreken hiervan in Nederland. De belangrijkste argumenten om in Nederland begraven te worden, zijn de nabestaanden in Nederland en het willen uitdragen dat in Nederland de toekomst ligt van Marokkaanse Nederlanders. Wat betreft het gebruik repatriëringsverzekering, sluiten de wensen van Marokkaanse Nederlanders aan bij de belangen en faciliteiten van de Marokkaanse overheid.

5.6 Religieuze ontmoetingen: ja tegen een ‘Marokkaanse islam’, nee tegen de Marokkaanse overheid

Marokkaanse Nederlanders zijn zich bewust van activiteiten van de Marokkaanse overheid. Wat betreft ervaringen met de religieuze activiteiten van de Marokkaanse overheid, noemen respondenten het vaakst het zenden van imams tijdens de ramadan. Daarnaast spreken enkelen over bijeenkomsten die de Marokkaanse consulaire diensten en de Raad van Schriftgeleerden voor Europa organiseren. De frequentie en inhoud van deze bijeenkomsten blijven voor hen echter onduidelijk. Marokkaanse Nederlanders hebben weinig zicht op de totale omvang van het religieuze beleid van de Marokkaanse overheid en bepalen hun standpunt vooral aan de hand van persoonlijke en praktische vraagstukken.

Doordat respondenten zich zorgen maken over veiligheid, het gebrek aan structuur en graag voor hen bekende en vertrouwde islamitische tradities terugzien

in Nederland, staan zij positief tegenover een “Marokkaanse islam”. Respondenten associëren de Marokkaanse islam met herkenning, vertrouwen en veiligheid. Zij willen liever een “Marokkaanse islam” dan “radicale islamitische invloeden”.⁴² Respondenten prefereren islamitische tradities uit Marokko boven islamitische tradities vanuit andere landen. Zij spreken ongenueanceerd over radicale islamitische invloeden vanuit Egypte, Syrië, Saoedi-Arabië en Iran. Slechts een enkeling stelt dat elk land meerdere islamitische tradities heeft, waaronder meer en minder radicale stromingen.

Een voorbeeld van hoe respondenten de relatie leggen tussen herkenning en een gevoel van veiligheid, is het perspectief van Ilias. Hij heeft als schrikbeeld dat de Marokkaanse Nederlanders om hem heen andere dan Marokkaans islamitische tradities volgen. Wanneer hij zich niet in een bepaalde stroming kan herkennen, ontstaat bij hem een gevoel van onveiligheid.

Ilias (52 jaar): “Stel dat de meeste Marokkanen die in Amsterdam wonen allemaal sjiieten worden, dat zou ik dan niet leuk vinden, want dat ken ik niet van Marokko. Ik heb het gezien op de televisie. Wat ik zag, is dat het alleen maar moeilijkheden met zich meebrengt. Ik zou daar niet tussen willen leven, niet in Iran willen leven. Dus ja, waarom moet een Marokkaan sjiiet worden? Ik vind zelf dat dat niet hoort.”

In bovenstaand citaat noemt Ilias Iran als schrikbeeld vanwaar hij geen invloeden in Nederland wil zien. In andere interviews noemen respondenten Egypte, Syrië, Libië en Saoedi-Arabië als landen waartegen een ‘Marokkaanse islam’ volgens respondenten een tegenwicht moet vormen.

Hoewel inwoners van deze landen, net als in Marokko, meerdere islamitische tradities naleven, maken respondenten dat onderscheid niet. Hafid (65) en Tarik (26) vormen een uitzondering en benoemen wel het bestaan van verscheidene tradities binnen één land. Wanneer Hafid over Saoedi-Arabië spreekt, maakt hij onderscheid tussen een islam van de staat Saoedi-Arabië en particuliere imams en godsdienstige organisaties in dat land.

De voorkeur voor een ‘Marokkaanse islam’ komt deels voort uit het beeld dat respondenten hebben over islamitische tradities uit andere landen dan Marokko. Naast de beeldvorming van respondenten over radicale islamitische tradities, beïnvloeden eveneens persoonlijke ervaringen de percepties ten aanzien van de ‘Marokkaanse islam’.

42 ‘Radical islamitische invloeden’ gebruik ik als overkoepelende term van wat respondenten noemden: “Salafi”, “oosterse”, “extremistische” en “radicale invloeden”.

Esma (31 jaar): “Ik vind het echt niet kunnen wat er hier in Nederland gebeurt op het gebied van de islam. Iedereen doet maar wat. Mijn broertjes zijn hier geboren, maar ze zijn extremer dan mijn vader in hun gedachten. Een broertje was naar mijn stiefmoeder gegaan en had gezegd “waarom draag je geen hoofddoek?” Hij vond dat niet kunnen en vertelde haar dat hij door zijn klasgenoten werd gepest omdat zij geen hoofddoek draagt. Hij komt met details waarvan ik denk, dat gaat niet goed. Ik wil dat die jongen weet wat de kern van de islam is. Voor de jongeren die hier geboren en getogen zijn, is dat echt een groot probleem. Wie geeft ze de bron?”

In de opmerkingen van haar jongere broertje, herkent Esma niet de islam zoals zij die in Marokko op school leerde. Dat zij niet weet waar haar broertje zijn informatie vandaan haalt, baart haar zorgen. De Marokkaanse overheid kan volgens Esma bijdragen aan dit probleem door structuur te bieden voor Marokkanen in het buitenland.

Tarik (26) ziet, in tegenstelling tot Esma, een oplossing voor het gebrek aan structuur en onduidelijke autoriteit niet bij de Marokkaanse overheid. Hij studeert islamitische theologie aan een particulier instituut in Nederland. Hij vertelt dat zijn ideologie, net als de Marokkaanse staatsislam, is gebaseerd op Malikitische tradities. Volgens hem is een duidelijke ideologische traditie van belang.

Tarik (26 jaar): “In Marokko wordt de Malikitische rechtsschool uiteengezet. In de meeste moskeeën [in Nederland] wordt deze lijn niet uitgezet. De meeste Marokkaanse moskeeën in Nederland zijn soennitisch, hebben een vorm van volksislam en geen benul van rechtsschool. Gewoon wat de imam vertelt. Door gebrek aan structuur ontstaat radicalisering. Het grootste exportproduct van Saoedi-Arabië is niet olie maar ideologie.”

Deze traditie moet volgens Tarik, in tegenstelling tot het streven van de Marokkaanse overheid, uit Nederland komen. Hij maakt een onderscheid tussen de politieke en traditionele islam in Marokko. Voor het voortzetten van een Malikitische traditie in een moskee in Nederland, zijn Marokkaanse Nederlanders volgens hem niet afhankelijk van de Marokkaanse overheid. Tarik distantieert zich wat betreft zijn religieuze leven van de Marokkaanse overheid.

Tarik (26) en Esma (31) ervaren allebei een gebrek aan structuur in het Marokkaans-Nederlandse religieuze veld. Uit bovenstaande overwegingen blijken zij echter uiteenlopende visies te hebben ten aanzien van de positie die de Marokkaanse overheid hierbij kan innemen. Deze houdingen zijn illustratief voor de persoonsgebonden opvattingen die respondenten hebben ten aanzien van de implementatie van het religieuze beleid van de Marokkaanse overheid.

De verschillen in opvattingen ten aanzien van het religieuze beleid van de Marokkaanse overheid, zijn afhankelijk van de ervaringen die Marokkaanse Nederlanders hebben met het religieuze beleid van de Marokkaanse overheid. Voornamelijk respondenten die in Marokko opgroeiden, hebben een positieve associatie met de controle van de Marokkaanse overheid op moskeeën, imams en islamitisch onderwijs op scholen in Marokko. Vanuit deze ervaringen bevelen zij een samenwerking tussen de Marokkaanse en Nederlandse overheid aan. Tarik, geboren en opgegroeid in Nederland, wil zich daarentegen voornamelijk richten op de Nederlandse samenleving.

Marokkaanse Nederlanders staan doorgaans kritisch tegenover de geloofspolitiek van de Marokkaanse overheid. Zij willen hun religieuze leven niet verweven met politieke belangen. Daarnaast hebben zij weinig vertrouwen in de (financiële) middelen van de Marokkaanse overheid om hen structureel bij te staan in hun religieuze leven.

Marokkaanse Nederlanders kampen met een gebrek aan organisatiestructuur en de afwezigheid van een duidelijke religieuze autoriteit. Juist in deze twee behoeften voorziet het beleid van de Marokkaanse overheid in praktijk niet. Respondenten hebben daardoor het idee dat de Marokkaanse overheid niet over toereikende middelen beschikt om Marokkanen in het buitenland te voorzien van een Marokkaanse islam. Zij verwijzen naar een beperkt budget en het ontbreken van een organisatiestructuur.

Tijdens interviews vergelijken respondenten regelmatig de manier waarop buitenlandse overheden het religieuze leven voor Marokkaanse Nederlanders en Turkse Nederlanders organiseren. Volgens respondenten is er geen functionerend Marokkaans overkoepelend orgaan, zoals dat volgens hen wel het geval is bij Turkse Nederlanders. Wanneer Hafid een afspraak wil maken met een Turkse moskee, loopt dit contact via de Turkse ambassade.

Hafid (65 jaar): “Bij de Marokkanen is dat gelukkig niet zo. Bij een Marokkaanse moskee kun je gewoon direct een afspraak maken bij het moskeebeestuur zonder tussenkomst van de Marokkaanse ambassade of het consulaat.”

Dit komt overeen met bevindingen van Shadid en van Koningsveld. Zij signaleren dat de instituten van de officiële islam in Marokko geen constructieve bijdrage leveren aan de organisatie van de Marokkaanse moslims in Nederland. Weliswaar doet men pogingen controle uit te oefenen op de onderdanen in Nederland, maar deze gaan niet gepaard met substantiële ondersteuning, hetzij financieel, hetzij organisa-

torisch (Shadid & van Koningsveld, 2008:103).

Daarbij is de Marokkaanse staatsislam volgens respondenten sterk verweven met Marokkaanse nationale belangen. Respondenten zien in de beleidsdoelen van de Marokkaanse overheid, namelijk het streven naar veiligheid en het behoud van politieke stabiliteit, een legitimering voor controle van Marokkanen in het buitenland. Deze Marokkaanse overheidscontrole – werkelijk, dan wel vermeend – vormt gelijktijdig een manier om contacten met de Marokkaanse gemeenschap vast te houden, wat vervolgens de overmakingen naar Marokko ten goede dient te komen.

5.7 Religieuze ontmoetingen: conclusies

Een belangrijk onderdeel van het Marokkaanse overheidsbeleid voor Marokkanen in het buitenland is hen te voorzien van een ‘Marokkaanse islam’. In dit hoofdstuk heb ik aan de hand van meerdere thema’s die betrekking hebben op het religieuze leven van Marokkaanse Nederlanders bekeken welke rol de Marokkaanse overheid voor hen speelt.

Voor Marokkaanse Nederlanders die in Marokko opgroeiden, is Marokko, bijvoorbeeld een imam uit Marokko, belangrijker in hun religieuze leven dan voor Marokkaanse Nederlanders die in Nederland opgroeiden. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om kennis over en beheersing van taal van de regio van herkomst in tegenstelling tot de Nederlandse taal. Voor de Marokkaanse Nederlanders die in Marokko opgroeiden vormt de moskee een plaats om de band met Marokko in stand te houden.

Voor de Marokkaanse Nederlanders die in Nederland opgroeiden is het van belang dat de moskee, de imam en religieuze thema’s aansluiten op hun leven als moslim in Nederland. Wat betreft de inhoud van de preek en bij de bouw van een moskee willen respondenten dat deze aansluiten op de Nederlandse samenleving. Jonge mensen oriënteren zich in toenemende mate op de Nederlandse samenleving in plaats van op het land herkomst van ouders (Sunier, 1996; Koning, 2008:67).

Deze tweedeling komt overeen met het onderscheid dat Dialmy (2007) maakt wanneer hij schrijft over islam in een seculiere samenleving. Wanneer moslims door migratie niet langer bij een gemeenschap behoren waarin geloof en landsgrenzen samenvallen, krijgt het behoren tot een moslimgemeenschap opnieuw vorm. Dit gebeurt door etnisch-nationale identificatie of universalistische identificatie. De eerste sluit aan bij de Marokkaanse Nederlanders die in Marokko opgroeiden en voor wie religie een manier is om de band met Marokko vorm te geven. Dat

Marokkaanse Nederlanders die in Nederland oproeiden juist een islam willen om nationale grenzen te overstijgen en niet gebonden zijn aan bijvoorbeeld een imam uit Marokko sluit aan de bij universalistische identificatie.

Wat opvallend is, is dat ook wanneer Marokkaanse Nederlanders zich voor hun religieuze leven richten op Marokko, zij zich veelal distantiëren van de Marokkaanse overheid. Marokkaanse Nederlanders willen hun religieuze leven niet verweven met politieke belangen van de Marokkaanse overheid. Dit betekent bijvoorbeeld dat wanneer zij een imam uit Marokko willen aanstellen, zij dit niet vanzelfsprekend via de Marokkaanse overheid doen.

De Koning beschrijft hoe, gevoed door oorlogen en mondiale en nationale conflicten, onder moslims het idee leeft dat er een strijd tegen islam wordt gevoerd. Dit zorgt ervoor dat de grens tussen moslims en niet-moslims steeds scherper wordt getrokken (de Koning, 2008:85). Dit onderscheid heeft invloed op het religieuze leven van Marokkaanse Nederlanders. Enerzijds willen Marokkaanse Nederlanders een plek als moslim in de Nederlandse samenleving. Anderzijds zorgen een gebrek aan islamitische tradities voor activiteiten gericht op Marokko. Een voorbeeld hiervan zijn de uiteenlopende begrafeniswensen van respondenten.

Dat Marokkaanse Nederlanders hun eigen plannen uitvoeren komt mede doordat zij weinig vertrouwen hebben in de (financiële) middelen van de Marokkaanse overheid om het religieuze leven van Marokkaanse Nederlanders vorm te geven. Respondenten beschrijven verschillende situaties waarin zij om hulp verlegen zaten, maar de Marokkaanse overheid hen niet (financieel) bijstond. Zij kenmerken het beleid dan ook als passief.

Een uitzondering hierop vormen de imams die de Marokkaanse overheid tijdens de ramadan naar Nederland stuurt en de mogelijkheid voor Marokkaanse Nederlanders om een repatriëringsverzekering af te sluiten. Beide faciliteiten sluiten aan bij de wensen van Marokkaanse Nederlanders. Om een ontmoeting plaats te laten vinden is het dus net als in het voorgaande hoofdstuk van belang dat belangen en wensen van de Marokkaanse overheid en Marokkaanse Nederlanders overlappen.

Daarbij richten respondenten zich voor meerdere aspecten van hun religieuze leven op ontwikkelingen en mogelijkheden buiten Marokko en Nederland. Het gaat hierbij onder andere om de financiering van een moskee, het aanstellen van een imam of het bepalen van de ramadantijden. De islam biedt voor Marokkaanse Nederlanders een mogelijkheid om, als supranationale identiteit, de nationale identiteiten te overstijgen (de Koning, 2008; Buitelaar & Stock, 2010; Brand, 2006). “Als ik moslim ben, maakt het niet uit of ik een Nederlander of Marokkaan ben”, aldus een

respondent uit het onderzoek van de Koning (2008:76). Moslims identificeren zich in toenemende mate met een globale moslim gemeenschap zonder gebonden te zijn aan nationaal territorium (Roy, 2006; Bowen, 2004; Buitelaar, 2006; Ketner, 2009). Roy merkt hierbij terecht op dat deze globaliseringsontwikkeling zich niet beperkt tot moslims, maar bijvoorbeeld ook geldt voor netwerken van hoogopgeleiden (Roy, 2006:104).

De kritische houding van Marokkaanse Nederlanders ten aanzien van het religieuze beleid van de Marokkaanse overheid heeft effect op de uitvoering. Moskeeën maken niet standaard gebruik van een voorgeschreven preek vanuit het Marokkaanse ministerie van Religieuze Zaken, respondenten zien de Marokkaanse koning niet als leider der gelovigen en ook voor het bepalen van het begin van de ramadan richt geen van de respondenten zich bewust op Marokko. Zelfs wanneer de Marokkaanse overheid via imams probeert Marokkaanse Nederlanders de Marokkaanse vastentijden te laten volgen, volgen de moskeebestuursleden en de moskeebezoekers niet de officiële afkondiging in Marokko. Ook Marokkanen hebben kritiek op de religieuze positie van de Marokkaanse koning. Deze kritiek komt voornamelijk uit de hoek van intellectuelen en fundamentalistische moslims, waarvan de fundamentalisten tegelijkertijd vasten met Saoedi-Arabië in plaats van af te wachten tot ramadan in Marokko officieel is afgekondigd (Buitelaar, 2002:88-89).

Voor de religieuze ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid blijken opnieuw de persoonlijke banden van belang. Dit blijkt onder andere uit het “adopterende van imams” en de poging om via een imam Marokkaanse Nederlanders mee te laten vasten met de Marokkaanse vastentijden. Het is via persoonlijke contacten dat de Marokkaanse overheid Marokkaanse Nederlanders ontmoet. Door de afhankelijkheid van persoonlijke contacten zijn net als bij economische ontmoetingen de wensen en belangen van Marokkaanse Nederlanders bepalend in de implementatie van het Marokkaanse overheidsbeleid in Nederland.